

MASOVNI MEDIJI U KONFLIKTNIM KRIZAMA – DEO REŠENJA ILI DEO PROBLEMA?

MASS MEDIA IN CONFLICT CRISES - PART OF THE SOLUTION OR PART OF THE PROBLEM?

Pregledni znanstveni članak

*Prof. dr. Želimir Kešetović**

*Prof. dr. Nedžad Korajlić**

Sažetak

U savremenom informatičkom društvu ljudi najveći broj informacija o svetu dobijaju posredno - putem masovnih medija, kako klasičnih štampanih i elektronskih, tako i novih tj. digitalnih. Živimo dakle u medijski posredovanom društvu u kome su mediji ključni faktor u socijalnoj konstrukciji stvarnosti, odnosno načinu na koji shvatamo i razumevamo sebe, druge, svet oko sebe i glavne probleme u njemu. Mediji, sami po sebi, nisu niti dobri niti loši. Dobrim ili lošim ih čini način na koji se koriste. Takođe oni su danas sve manje nezavisna i autonomna četvrta vlast i oruđe javnosti koja kritički rezonuje, a sve više su ozbiljne medijske korporacije koje deluju po logici tržišta i profita uz značajan uticaj moćnih političkih i ekonomskih aktera koji nastoje da utiču na uređivačku politiku. Zavisno od načina na koji se koriste, mediji mogu promovisati univerzalne ljudske vrednosti (ljubav, istinu, pravdu, razumevanje, mir), ali mogu biti i inicijator, odnosno katalizator društvenih kriza i konflikata. Sve ovo uslovljeno je, naravno, ideologijom i interesima onih koji utiču na medijsku politiku. U radu ćemo pokušati da pokažemo kako su mejnstrim mediji u jugoslovenskim republikama doprineli širenju međunacionalne mržnje i netrpeljivosti u predvečerje raspada SFR Jugoslavije, pripremajući tako na ideološkom i vrednosnom planu teren za predstojeće oružene sukobe i raspad zemlje. Pri tom, ni tokom, a ni nakon ratova na prostoru SFRJ, niko od ključnih poslenika u medijima nije odgovarao zbog širenja govora mržnje

* Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, e-mail: zelimir.kesetovic@gmail.com

* Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu, e-mail: nkorajlic@fkn.unsa.ba

i ratnohuškačkih aktivnosti. Danas, bezmalo 30 godina po završetku ratova u bivšoj Jugoslaviji, dominantni akteri na političkoj sceni Srbije su uglavnom isti kao i u vreme ratova koji su pratili raspad Jugoslavije. Samim tim i diskurs i retorika isključivosti, nacionalizma i resentimana značajno je zastupljema u medijima koji su pod kontrolom vladajućih elita. Mediji su opet deo problema, umesto da budu deo rešenja. S druge strane postoje i suprotni primeri. Prilikom genocida tokom građanskog rata u Ruandi 1994. godine, jedan od ključnih aktera odnosno katalizatora ovog genocida je bio radio stanica Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTLM)/Slobodna radio televizija hiljadu brežuljaka koja je bila pod kontrolom vladajućih Huta i podsticala na ubijanje manjinskih Tutsa. Među optuženima u Međunarodnom krivičnom tribunalu za zločine u Ruandi su bili i novinari ovog medija koji su osuđeni na višegodišnje zatvorske kazne. Nakon završetka sukoba, započet je temeljit proces pomirenja, izvinjenja i praštanja u koji su bili uključeni i masovni mediji. Danas je Ruanda jedna od najuspešnijih afričkih zemalja po brojnim parametrima, što dokazuje tezu da mediji u konfliktnim krizama, zavisno od toga kako se njima upravlja, mogu biti ne samo deo problema, već i deo rešenja.

Ključne reči: konfliktne krize, masovni mediji, SFR Jugoslavija, Srbija, Ruanda

Abstract

Depending on the way they are used, the media can promote universal human values (love, truth, justice, understanding, peace), but they can also be the initiator or catalyst of social conflicts and conflicts. All this is conditioned, of course, by the ideology and interests of those who influence media policy. In this paper, we will try to show how the mainstream media in Serbia contributed to the spread of inter-ethnic hatred and intolerance on the eve of the breakup of the SFR Yugoslavia, thus preparing the ground for upcoming armed conflicts and the breakup of the country on the ideological and value level. Today, almost 30 years after the end of the wars, the dominant actors on the Serbian political scene are mostly the same as they were during the wars that followed the breakup of Yugoslavia. Therefore, the discourse and rhetoric of exclusivity, nationalism and resentment are

significantly represented in the state controlled mediam again being a part of the problem, instead of part of the solution. On the other hand, during the genocide during the civil war in Rwanda in 1994, one of the key actors or catalysts of this genocide was the radio station Radio Télévision Libre des Mille Collines, controlled by ruling Hutus. Among the defendants at the International Criminal Tribunal for crimes in Rwanda were journalists from this media who were sentenced to several years in prison. After the end of the conflict, a thorough process of reconciliation, and forgiveness began, in which the mass media were also involved. Today, Rwanda is one of the most successful African countries according to numerous parameters, which proves the thesis that the media in conflict crises, depending on how they are managed, can be not only part of the problem, but also part of the solution.

Keywords: conflict crises, mass media, SFR Yugoslavia, Serbia, Rwanda.

1. UVOD

Komunikacija je bitna, ontološka odrednica ljudskog bića. Toliko bitna da pojedini autori predlažu da se Dekartovo Cogito ergo sum, zameni sa Communicatio ergo sum.* Naime, čovek je društveno biće koje se formira upravo kroz proces komunikacije, stičući svest o sebi i drugima i usvajajući kulutru svog društva, ali i univerzalne ljudske vrednosti i norme. Bez komunikacije sa "značajnim drugim" (prvo porodicom, a kasnije vršnjacima i kroz školu i druge institucije) on je čovek samo u biološkom smislu kao pripadnik vrste homo sapiens, ali ne i u društvenom smislu. O tome najbolje svedoče primeri "divlje dece" koja su sticajem okolnosti odrasla u divljini sa životinjama i koja, od trenutka kad su pronađena, nikada nisu mogla da se uklope u ljudsku zajednicu i postanu društvena/kuturna bića.*

Prema Šušnjiću razgovor (sa drugim i drugačijim) ima sledeće dimenzije:

* Kako navodi Miroljub Todorović "Komunikacija je u samoj osnovi bića. Element je i činjenica njegovog postojanja. Nesumnjiva mera hoda i rasta od prvobitne rudimentarne ka moćnoj planetarnoj svesti. Komuniciram (opštim), dakle postojim, dakle stvaram." (Todorović, 1973)

* O slučajevima dece koja su odrasla sa divljim životinjama u Dombrowski et al, 2011.

- ontološku - razgovor nastaje iz nekog nedostatka. Ako je drugi isti kao ja onda i nema prostora/potrebe za razgovorom jer je to kao da razgovaramo sami sa sobom. Ako je drugačiji od mene on je, u manjoj ili većoj meri, moja suprotnost i/ili dopuna i pomaže mi da se proširim za drugog i njegovo iskustvo i postanem celovita ličnost.
- gnoseološki – biti otvoren za pitanja drugog znači biti otvoren za mogućnost drugačijeg mišljenja. Ljudi u razgovor ulaze svaki sa svojom istinom, a iz njega izlaze sa novim pogledom, odnosno sintezom za koju ranije nisu znali i tako rastu u duhovnom smislu.
- aksiološki - krajnji ishod razgovora jeste neka vrednost. Svaki put kad se učesnici u razgovoru izdignu iznad svojih početnih stavova u jednoj višoj istini koja je obojici nadređena i obojicu zadovoljava, ne samo što je proširena njihova svest nego je i produbljeno njihovo zajedništvo. Stepenn našeg saznanja zavisi od stepena naše otvorenosti prema drugima. Svaki plodan razgovor osvešćuje nas o vrednosti drugog (i drugačijeg).
- jezički - ljudi koji se dobro razumeju dele jedan svet zajedničkih značenja
- sociološki - što je udaljenost između ljudi na društvenoj lestvici (socijalna distanca) veća međusobno razumevanje je manje, i obrnuto
- psihološki - razgovor je prilika da sebe vidimo očima drugog i da svaki od sagovornika ispravi sliku o sebi.
- ideološki - nijedan pogled na svet koji deli ljude ne bi trebalo da postane vodič kroz život. Nacionalne vođe od razlika prave razloge za mržnju i svađu jer teže za moći i vlasti, teže da se odvoje, da imaju svoju zastavu, svoj jezik, svoj izabrani narod. Uspon magnetičnog vođe ukazuje da je došlo do sloma poretka ustanova i da se društvo vratilo u stanje bezakonja i nasilja.
- politički - moćni ne umeju da razgovaraju već samo zapovedaju. Spremnost na razgovor znači odbacivanje svake pomisli na nasilje, te su ljudi koji razgovaraju izvan svakog nasilja, nesreće i zla.
- kulturni - "U razgovoru niko ne može da izgubi, a svako može da dobije. Duhovne vrednosti se množe onda kada se dele. Ako je politika mira merilo moralnog i kulturnog napretka, onda politika rata pokazuje da nismo ni ušli u kulturu ili smo iz nje izašli. Samo vaspitanjem i obrazovanjem za dijalog i toleranciju može se steći

svest da je drugi čovek naša dopuna, a ne naš pakao." (Šušnjić, 2007:9-13).

U savremenom društvu, međutim, ljudi sve manje neposredno razgovaraju, ali su konstantno izloženi delovanju štampanih, elektronskih i digitalnih medija. Danas dominira posredna masovna komunikacija. Čuveni američki sociolog ruskog porekla Pitirim Sorokin ukazao je još u prvoj polovini XX veka da smo mi ljudi koji živimo pretežno u papirnoj sredini, odnosno da najveći broj informacija o svetu dobijamo posredno, putem masovnih medija. To je bilo vreme masovne rasporostanjenosti štampe koja je postala široko dostupna, cirkulisala je u velikim tiražima i bila dostupna zahvaljući niskoj ceni. Štampanim masovnim medijima pridružili su se i elektronski - radio* i televizija* koji su ubrzo premrežili planetu i postali neizostavni deo domova širom sveta. Konačno poslednji pronalazak, ujedno i revolucija u ljudskim komunikacijama koja se po svojim posledicama može uporediti samo sa Gutenbergovim pronalaskom štamparske prese, jeste uspostavljanje Interneta, svetske računarske mreže zahvaljujući kojoj su stvoreni novi digitalni interaktivni društveni mediji i cela jedna nova dimenzija ljudskog postojanja – virtuelna stvarnost. (Radojković i Miletić, 2005). Žan Bodrijar ukazuje da medij više nije posrednik između stvarnog i gledaoca, već da je medij stvarnost, medij je događaj, a stvarnost je ukinuta. Tako televizija ne predstavlja svet onakvim kakav jeste, već definiše svet u kome živimo. "Više ne postoji realnost koju posmatramo sa televizije, realnost je samo niz slika sa televizijskog ekrana". (Gidens, 2013)

U ovom kontekstu pojavio se socijalni konstrukcionizam kao interdisciplinarni teorijski pravac koji preispituje prirodu realnosti ukazujući da sve što smatramo stvarnim zapravo predstavlja društvenu konstrukciju, koja je rezultat ljudskih aktivnosti, uz značajnu ulogu jezika koji ima kapacitet da "transcendira celokupnu stvarnost". Čovek je konstruktor sveta, stvarnost je društveno definisana i legitimisana kroz simbolički sistem, pri čemu društvenu moć imaju oni koji su u poziciji da definišu stvarnost, pre svega upotrebom masovnih medija i upotrebom simbola. (Marković, 2018)

* Prema Britanskoj enciklopediji prva komercijalna radio stanica bila je KDKA u Pittsburghu, koja je sa emitovanjem programa počela 2. novembra 1920. godine <https://www.britannica.com/topic/KDKA>

* Prva svetska televizijska stanica WRGB pokrenuta je 1928. godine

Tako oni koji imaju moć (vladaju medijima) određuju ko je terorista, a ko borac za slobodu, ko je agresor, a ko je žrtva, ko je prijatelj, a ko je neprijatelj. U rečima, odnosno jeziku krije se ceo pogled na stvarnost iza koga stoje vrednosti, interesi i ideologije. Tako NATO zvaničnici i zapadni mejnstrim mediji vojnu intervenciju protiv SR Jugoslavije, mimo odluke Saveta bezbednosti UN, nazivaju "humanitarnom intervencijom", a civilne žrtve u bolnicama i rušenje kineske ambasade u Beogradu "kolateralnom štetom", dok Rusi agresiju na Ukrajinu nazivaju "specijalnom vojnom operacijom" koja ima za cilj "denacifikaciju" Ukrajine. (Raskrinkavanje, 2022) Za krvave sukobe koji su pratili raspad SFRJ koristi se ceo niz termina: Balkanski ratovi (često kao: Treći balkanski rat), po britanskom istoričaru Mishi Glenyju, zatim Građanski rat u Jugoslaviji, dok su na lokalnom nivou ratovi nazivani Otadžbinski rat, Domovinski rat, Desetodnevni rat (desetdnevna vojna), Agresija na Bosnu i Hercegovinu i Građanski rat u Bosni i Hercegovini. Iza svakog od naziva stoji i stav/pozicija u odnosu na karakter sukoba, uzroke, krivce, heroje i žrtve. Najzad, masakr 8000 Bošnjaka u Srebrenici je u srpskoj zvaničnoj retorici "strašan zločin", dok se u najvećem broju drugih zemalja za ovaj događaj, saglasno kvalifikaciji Međunarodnog krivičnog tribunala u Hagu, koristi termin genocid. (Zonanoedgovornosti:N/A). I, konačno, "ono što je nekada bila zajednička država i domovina milionima ljudi različitih etničkih i verskih identiteta transformisalo se u takozvani region, maglovitu odrednicu koja svoju široku prihvaćenost duguje upravo ispražnjenosti od bilo kakve geografske, vrednosne, ideološke preciznosti i težine. Krhotine jedne zemlje, konkretne istorije, političkog i društvenog uređenja tako su objedinjene mlakom odrednicom, koja nikome nije prirasla k srcu, ali nikoga ni ne vređa, barem ne previše." (Šmidling, 2023)

2. MASOVNI MEDIJI KAO KATALIZATOR KONFLIKTNIH KRIZA

Uloga medija u okviru iznetog konstrukcionističkog diskursa naročito je značajna u društvenim konfliktima i krizama kada postoji svojevrsna ravnoteža između otpora prema sadašnjosti i straha od budućnosti, usled čega je vlast prinuđena da deluje propagandno na svoje građane u cilju:

- a) homogenizacije javnog mnjenja - prihvatanja stavova i mišljenja koje vladajuća elita smatra optimalnim;
- b) mobilizacije - prihvatanje metoda borbe koje je izabrala elita na vlasti;
- c) postizanja ciljne usmerenosti i motivacije građana;
- d) eliminisanja disonantnih mišljenja i delovanja (stigmatizacija i negativna propaganda), kako bi se mobilisao potreban broj ljudi koji će (na različite načine) biti angažovan u konfliktu, ili u rešavanju, odnosno sanaciji, društvene krize. (Kostić, 2012)

Uloga medija je najznačajnija u fazi pripreme javnog mnjenja za rat (latentna faza konflikta)*, kada se promovise *causus belli*, a jedan deo medija se stavlja u službu politike, koristeći ratnpropagandni rečnik, logiku "osvete za nanetu nepravdu", "nepoštovanje principa demokratije", ili neku od sličnih fraza. Značajan deo aktivnosti se odnosi na uspostavljanje socijalne distance koju bi recipijenti prihvatili kao podrazumevajuću i nepremostivu. U ovoj fazi mediji obavljaju tri osnovne funkcije:

- a) stvaraju atmosferu u kojoj je rat moguć,
- b) objašnjavaju uzroke koji rat čine neminovnim i
- c) markiraju protivničku stranu kao odgovornu za rat. (Kostić, 2012:280)

U narednom koraku sledi "ekspertska objašnjenje stvarnosti", u kome "eksperti" i "analitičari" putem medija, na osnovu "naučnih argumenata" obrazlažu neminovnost rata stigmatizujući i demonizujući protivnika koji je naša negacija, instrument poništavanja naše suštine i vrednosti koje su nam svete, čime se on pretvara u neprijatelja. "Argumenti" se nalaze u istoriji, kulturi, religiji, čak i biologiji. Postupci protivnika koji je postao neprijatelj su "nehumani", "nedemokratski", "zločinački" i "ponižavajući za nas i naš narod", tako da rat jedini način rešavanja konflikta, a mediji su praktično postali njegovi direktni učesnici koji su doprineli eskalaciji latentnog u manifestni konflikt. (Kostić, 2012:281). Za razliku od uloge medija u pripremama društvenih konflikata, daleko je manje istražena uloga medija u

* U ovom radu se nećemo baviti ulogom medija u manifestnoj fazi konflikta kada se oni strategijski i/ili taktički koriste u vojne i bezbednosne svrhe i predstavljaju deo ratne igre.

procesima pomirenja nakon ozbiljnih društvenih konflikata. Takođe, ova se uloga često zanemaruje (Price and Stremmler, 2012).

3. MEDIJI U KONTEKSTU JUGOSLOVENSKE KRIZE

U predvečerje raspada SFRJ 1990 godine u istraživanju procene međurepubličkih odnosa i budućnosti Jugoslavije, većina Srba, Crnogoraca, Muslimana i Makedonaca je smatrala da će zemlja opstati kao federacija, dok je većina Slovenaca (63%), Hrvata (51%) i Albanaca (57%) smatrala da će ona opstati kao konfederacija, dok je samo mali procenat ispitanika smatrao da će se državna zajednica raspasti. (Kostić, 1994). Međutim, samo godinu dana kasnije započela je serija od četiri rata* sa tragičnim posledicama. Kako navodi Šmidling oni su odneli "više od 130 hiljada ljudskih života, nekoliko miliona ljudi je proterano iz svojih domova, trajno ili privremeno raseljeno, stotine hiljada ljudi preživelo je različite oblike psihičke i fizičke torture i zlostavljanja, na hiljade žena i muškaraca je silovano. Procenjuje se da je više desetina hiljada ljudi direktno učestvovalo u činjenju različitih oblika nasilja, od ubistava do različitih oblika torture. Psihološke posledice rata, gladi, nemaštine, gubitka krova nad glavom i posla, kao i opšte egzistencijalne nesigurnosti gotovo je nemoguće proceniti. (Šmidling, 2023). Značajnu ulogu u pripremi ovih sukoba u njihovoj latentnoj fazi i stvaranju atmosfere mržnje odigrali su državno kontrolisani masovni mediji u jugoslovenskim republikama. (Gruhonjić)

Sledeće karakteristike medijskog sistema SFRJ krajem 1980-tih bile su okvir u kome su mediji delovali u pravcu dekompozicije zemlje i stvaranja uslova za oružane sukobe između njenih naroda:

- dominacija elektronskih medija, posebno televizije;
- visok procenat konzumenata elektronskih medija (TV program je 1988. godine u SFRJ svakodnevno gledalo oko 85% građana);
- rastakanjem JRT-a unisona TV poruka pretvara se u specifičnu nacionalnu poruku matične republike/pokrajine;

* Rat u Sloveniji (27. juni – 7. juli 1991; rat u Hrvatskoj (leto 1991 – 1995); rat u Bosni i Hercegovini (proleće 1992 – novembar 1995), i rat između NATO pakta i Savezne Republike Jugoslavije, odnosno Srbije i Crne Gore (23. mart – 11. juni 1999)

- izuzetno visok stepen poverenja građana u medije (potpuno poverenje u sve informacije koje primi putem TV ima preko 50% konzumenata televizije);
- mediji promovišu kao etički postulat dominaciju kolektivnog nad individualnim u svim oblastima, što je model "nasleđen" iz "komunističkog vremena, koji je bitno uticao na prihvatanje etno-kolektivizma kao vrednosti po-sebi, prostom zamenom karakteristike oko koje se zajednica okuplja (klasna pripadnost se zamenjuje etničkom).

Federalna politička elita je oslabila, a republičke su ojačale i postigle konsenzus oko nacionalnih pitanja uz izvesne razlike oko načina njegove realizacije. Istovremeno su uspostavile političku kontrolu nad republičkim medijima, pri čemu su zajednički (federalni) mediji slabili, a kasnije i nestali (prestankom rada Jugoslovenske Radio Televizije/JRT i obustavljanjem medijske komunikacije i razmene programa i emisija između republika uz prateće "slepilo za druge"). Republičke političke elite su dakle preuzele kontrolu nad republičkim "nacionalnim" televizijama, nasleđujući auditorijum navikao da gleda TV i da joj veruje. Nacionalne televizije postepeno guše sve sadržaje osim političkih i onih sa političkom konotacijom (nacionalna kultura i istorija, istorijske nepravde i nacionalna ugroženost). Postepeno, dolazi do redefinisanja kulturnih modela i preferencija. Prethodne kolektivističke ikone: radnička klasa, bratstvo-jedinstvo... ustupaju mesto novoj kolektivističkoj ikoni - naciji!" (Kostić, 2012)

Težeći da se prikažu kao "društveno odgovorni" i odani "svojoj republici" mediji forsiraju temu konflikta podižući tenzije uz korišćenje sledećih metoda:

- "Selekcija informacija: u uslovima progona nepodobnih novinara, izrazito se vodi računa o svakom medijskom proizvodu (prilog, vest, reportaža). Novinari nastoje da udovolje zahtevima političkog rukovodstva, radi očuvanja svojih pozicija, ali i egzistencije. Prethodno postepeno razlabavljena cenzura, ustupa mesto autocenzuri.
- Povećanje frekvencije i obima sadržaja o konfliktima: u početku se samo produžavaju emisije vesti i povećava broj strana u novinama koje obrađuju konflikte, a kasnije se uvođe nove emisije i rubrike, uz

eliminaciju sadržaja koji prijateljski prezentuju bilo koju informaciju o "neprijateljskoj republici", uspostavlja se praksa "preispitivanja istorije", što postepeno dovodi do predominacije sadržaja koji se direktno i indirektno tiču konflikata.

- Sužavanje broja i vrste izvora informacija: atmosfera poželjne autocenzure gura novinare ka oficijelnim izvorima; u nedostatku oficijelnih izvora, umesto "svedoka događaja" oslanjaju se na "govor naroda"; u nedostatku "govora naroda" on se fingira u skladu sa "mogućim i poželjnim govorom naroda".
- Prevladava ideja novinarstva koje ima ulogu predvodnika, političkog edukatora i tumača: rezultat su "tekstovi sa poukom".
- Uokvirivanje informacija: kriterijum selekcije informacija postaje i kriterijum za isticanje poželjnih aspekata događaja/pojave/ličnosti; informacije dobijaju svoj novi kontekst ("okvir") koji sužava mogućnost njihovog tumačenja i pretvara ih u propagandu,
- Organizovanje informacija u cilju definisanja pojave, procesa ili događaja: informacije se detaljno obrađuju, usklađuju se slika, reč i model komunikacije, kao i vremenski sled informacija, čime se precizno određuje osnovni smisao, odnosno - tumačenje informacije,
- Mediji definišu uzročno-posledične veze. Ponavljanjem ovih obrazaca, mediji ih pretvaraju u nove stereotipe (1. definisanje događaja ili pojave, 2. direktno i jednoznačno navođenje uzroka, 3. jednoznačno određivanje posledica). Stvaranjem takvih kvazi-logičkih nizova stvara se medijski mnemotehnički obrazac, na osnovu koga (usled stalnog ponavljanja) medijska publika "uči" kako da razume svaki sličan događaj, pojavu ili proces. Time se razvija svojevrsna medijska kvazi-pismenost publike koja biva dresirana da po naučenim matricama i vokabularu, koji se koristi za neki događaj ili ličnost, unapred zna da li se radi o "našem" ili "njihovom" odnosno o nečemu što je pozitivno ili negativno. Tako se kod publike smanjuje potreba za razmišljanjem i preispitivanjem, a povećava spremnost da bude zadovoljna ulogom "prepoznavaća", koji svoju oštroumnost dokazuje ranom detekcijom nepoželjnog, ne samo u medijskim sadržajima, već i u stvarnom životu,
- Mediji postaju etički nadzornici i sudije uspostavljajući matrice stereotipa koje publika prihvata kao svoje obrasce mišljenja i

zaključivanja, stiču pravo da izriču etičke sudove, za koje argumente nalaze upravo u poštovanju usvojenih matrica zaključivanja. Razvijanjem uloge etičkog sudije, mediji stiču pravo na ocenu ljudskog delovanja, odnosno ponašanja pojedinaca i grupa, čime postaju autoriteti koji nameću osnovne smernice za pravce poželjnog delovanja. Učeći iz medija novu etničku etiku, publika medija uči i novi sistem vrednosti, koji se postepeno uspostavlja na mesto starog, klasno i internacionalistički definisanog." (Kostić, 2012:362-364).

Takođe bitno se menja i leksika medija pa nekad ugledni beogradski dnevni list Politika nakon afere Špegelj uvodi pojam "ustaše", a od 29. jula 1991. godine intenzivno koristi izraze 'ustaške formacije', 'ustaška gnezda', 'ustaške snage', 'ustaška uporišta', a od 27. septembra 1991. godine koriste se i izrazi: 'crnokošuljaši', 'crne legije', 'crne trojke' itd. (Kostić, 2012:366). Sa stanovišta interesa republičkih političkih elita, mediji su odlično odigrali ulogu pripreme za ratove koji će uslediti. Stigmatizacija i satanizacija "onih drugih" povećala je do krajnjih granica socijalne/nacionalne distance uz stvaranje osećaja ugroženosti vlastite nacije, tako da su oružani sukobi od strane značajnog dela javnosti u jugoslovenskim republikama prihvaćeni kao prirodan i neumitni nastavak pravедne bobre za vlastiti opstanak na balkanskim prostorima. Jugoslovenska zajednica je na simboličkom, vrednosnom i komunikacijskom nivou razbijena u paraparčad, a JNA i oružane republičke formacije pojavile su se samo kao izvođači, po jugoslovenske narode tragičnog, projekta ratnog razbijanja federalne države i stvaranja samostalnih etničkih država/nacija.*

Nezavisno udruženje novinara Srbije (NUNS) podnelo je sredinom 2009. godine srpskom Tužilaštvu za ratne zločine krivičnu prijavu protiv odgovornih u medijima za ratnohuškačko izveštavanje, podstrekivanje i podsticanje na ratne zločine tokom ratova, što nije rezultiralo podizanjem optužnice, već samo izdavanjem knjige "Reči i nedela – Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991–1992", koju je uredio tadašnji zamenik tužioca za ratne zločine Bruno Vekarić. (Gruhonjić, 2023)

* Za detaljnije informacije o ponašanju medija, posebno onih iz Srbije i Hrvatske, u latentnoj fazi pogledati neka od brojnih domaćih i stranih istraživanja i analiza: Skopljanac Bruner et al, 1999; Kandić, 1990; Slapšak, 1990; Tompson, 1995; Vudvord, 1997. i Zakošek, 1998.

Nakon završetka ratova u bivšim jugoslovenskim republikama nije bilo planskih, sistematičnih i organizovanih pokušaja/projekata koji bi za cilj imali pomirenje, lečenje ratnih rana i trauma i izvlačenje pouka da se istorija ne bi ponovila, a iza kojih bi stala cela država, odnosno društvo. Kako navodi Šmidling " koliko god da je traumatično bilo samo nasilje počinjeno tokom samih ratova, u skoro jednakoj meri bolan je i traumatičan i postratni period, odnosno način na koji su se države nastale raspadom SFRJ nosile (ili odbijale da se nose) sa teškim nasleđem nasilja iz prošlosti. Novostvorene poretke sećanja, organizovane isključivo na etnocentričnim i samoviktimizacijskim obrascima zasnovanim na distinkciji "dželat–žrtva" moguće je pratiti u doslovno svim zemljama na postjugoslovenskim prostorima, i oni se reflektuju u zvaničnim kalendarima ovih država, kalendarima komemoracija, spomeničkoj kulturi, mainstream kulturnoj produkciji, simboličkim činovima počinjenim od strane raznorodnih novostvorenih zajednica sećanja (onih koje se u suštini ne protive hegemonij politici sećanja). U takvom zvaničnom poretku sećanja nema mesta za bilo kakve višeznačnosti, ambivalencije, nijansiranost uloga i pozicija, niti za patnju i gubitke drugoga, koji je uvek označen i razumevan isključivo kao etnički drugi." (Šmidling, 2023)

Između republičkih elita i dalje postoje tenzije, uz povremene korake usmerene ka pomirenju (npr. izvinjenje predsednika Srbije Borisa Tadića građanima BiH za zločine koji su počinjeni u ime srpskog naroda 2004) koji su više incident nego pravilo, ili deo unapred osmišljene PR kampanje u funkciji poboljšanja personalnog imidža (poput prisustva predsednika Srbije Aleksandra Vučića na komemoraciji u Potočarima 2015). Danas, bezmalo 30 godina nakon završetka ratova, u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji političke partije (pa i pojedinci koji su bili deo vlasti u vreme ratnih sukoba, pre svega u slučaju Srbije) koje zastupaju nacionalnu isključivost i netoleranciju prema drugom i drugačijem, i dalje su ili na vlasti ili su značajan činilac političkog života. Samim tim, nacionalistički diskurs isključivosti veoma je prisutan i u mainstream medijima pod kontrolom vladajućih elita* i u celom javnom prostoru.* Mediji pod kontrolom

* U jednom skorašnjem izveštaju o stanju medija u Srbiji konstatuje se, između ostalog, da "mediji ne promovišu različitost i toleranciju u društvu.... Naprotiv, identifikovano je nekoliko negativnih tekstova, a poseban problem je što su oni obično inspirisani javnim funkcionerima ili političarima. Čini se i da novinari koriste sagovornike koji su poznati po svojim rasističkim i diskriminatornim izjavama, tako da su u prilici da otvoreno kažu ono što

vladajuće partije i svemoćnog srpskog predsednika Aleksandra Vučića bave se "istorijskim revizionizmom, poricanjem odgovornosti Srbije za ratove tokom ubijanja Jugoslavije, vređanjem komšijskih naroda: Hrvati su "ustaše", Albanci sa Kosova su "Šiptari", Bošnjaci su "Turci" i "balije", Crnogorci su "kopilad" itd. Slika Zapada je takođe preslikana iz Miloševićevog vremena" (Gruhonjić, 2023). Umesto deradikalizacije, nacionalnog pomirenja i izgradnje atmosfere tolerancije, dijaloga i ulaganja napora na izgradnji uslova za civilizovan suživot i zajednički napredak zemalja Zapadnog Balkana, mediji pod kontrolom nacionalističkih elita rade upravo suprotno. "Kao što su krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina raspirivali rat, danas rade na održavanju stanja zamrznutog konflikta i proizvođenju tenzija". (Gruhonjić, 2023).

Kako ocenjuje Aleksandra Bosnić Đurić "u odsustvu bilo kakve volje državnih struktura za nepristrasnim suočavanjem sa prošlošću, jasno je da je glavna (i nezahvalna) uloga dekonstruktora i neutralizatora narativa mržnje jedino mogla pripasti nezavisnim medijima i protagonistima nezavisnih institucija kulture, alternativnim kulturnim centrima, organizacijama civilnog društva i entuzijastičnim pojedincima njihove inicijative nailazile na dvostruki otpor – najpre onaj indukovano od strane vladajućih političkih elita, a potom i od strane nacionalistički homogenizovanog populusa koji ih je stigmatizovao ili kao "izdajnike" (ukoliko je reč o sopstvenom kulturnom prostoru) ili kao "spoljne neprijatelje" (ukoliko je reč o društvenom i kulturnom prostoru

novinarima nije dozvoljeno. Objavljeno je mnogo tekstova koji izazivaju vrlo negativna osećanja prema Hrvatima, Albancima, Bošnjacima i Crnogorcima. Retorika i poruka ovih tekstova pogađa javnost i definitivno dovodi do povećanja socijalne distance, što je vidljivo i u istraživanjima Poverenika za zaštitu jednakosti o odnosu građana/ki prema diskriminaciji. Mnogo je tekstova koji koriste agresivnu terminologiju kojom dominiraju izrazi kao što su „uznemirujuće, brutalno, jezivo, pakao, užas, skandal, šok“. Iako ti tekstovi nisu toliko neuravnoteženi, naslovi su posebno uznemiravajući za čitaoce i u stanju su da izazovu negativne reakcije. Međutim, vrlo je opasno reći da je ovo povećalo prag tolerancije čitalaca prema jeziku agresije, jer se ne sme zaključiti da ga treba tolerisati."(Krstić, 2020)

* Ulice srpskih gradova preplavljene su slikama/muralima generala Ratka Mladića koji se prikazuje kao nacionalni heroj, a koji je od strane Međunarodnog krivičnog tribunala koga Srbija priznaje, osuđen kao ratni zločinac, pre svega zbog genocida u Srebrenici. Pri tom, ove murale čuva državna policija. (Diković, 2021). Osuđeni ratni zločinci učestvuju na tribinama u organizaciji vladajuće stranke (Obrenović, 2017) i gostuju u emisijama na televizijama sa nacionalnom frekvencijom (Redakcija Pobjede, 2020). Nacionalistički diskurs prisutan je i u drugim jugoslovenskim republikama, ali obim teksta ne dozvoljava da analiziramo tamošnju situaciju.

suseda)" (Bosnić Đurić, 2023) Samom tim i dometi ovih i ovakvih inicijative su veoma skromni i ograničeni.

U navedeno kontekstu, da se nisu značajno izmenile međunarodne okolnosti u odnosu na 1990-te, i da još uvek u Bosni i Hercegovini i na Kosovu i Metohiji nisu prisutni EUFOR i KFOR, verovatno je da bi ponovo bila dovoljna mala iskra da zapali veliku vatru, što pokazuje da istorija i nije baš uspešna učiteljica života na ovim prostorima. Druga strana ovakve politike je ekonomska nerazvijenost zemalja regiona i pad kvaliteta života građana ovih zemalja po svim parametrima. (Glas Srpske, 2010).

3. MEDIJI I GENOCID U RUANDI

Ruanda je najgušće naseljena kontinentalna centralnoafrička država čiju populaciju čine tri etničke/plemenske grupe: većinski Huti (oko 85%) koji se pretežno bave zemljoradnjom, visoki, mršavi Tutsi, ratnički narod sa formiranom aristokratijom i ljudima uglastog lica koji su se bavili stočarstvom (oko 14%) i Twa, tradicionalni šumski lovci niskog rasta (oko 1%). Kolonijalni osvajači (prvo Nemci pa posle Belgijanci) bili su fascinirani Tutsima i dali su im privilegovan položaj u kolonijalnoj administraciji i obrazovanju, dok je Hutima bilo namenjeno da budu radna snaga, što je produbilo međuetničke podele jačajući ego Tutsa, a stvarajući kod Huta agresivni kompleks inferiornosti. Podele je dalje produbila katolička crkva. Prvi sukobi dve zajednice zabeleženi su 1959. godine, čime je počela prva faza građanskog rata tokom koje je ubijeno 20.000 Tutsija, a njih 200.000 je izbeglo i formiralo Partiotiski front (RPF), dok su belgijske vlasti podršku Tutsima zamenile podrškom većinskim Hutima. Nakon opsežnih priprema Tutsi otpočinj 1. oktobra 1990. invaziju na Ruandu kako bi se vratili u zemlju. Magazin Kangura koji je bio aktivan od 1990. do 1993, je bio instrument za iniciranje etničke mržnje i nasilja Hutua nad Tutsima. Časopis je širio anti-Tutsi propagandu, uključujući Hutu deset zapovesti, eksplicitni skup rasističkih smernica, uz etiketiranje Huta koji su stupili u brak sa Tutsima kao "izdajica". (Melvern, 2004). Pobunjenici i vlada Ruande potpisuju 4. avgusta 1993. sporazum u Aruši za okončanje građanskog rata kojim je smanjena apsolutna vlast Hutu predsednika Žuvenila Habijarimane. Huti su, međutim, nastavili pripreme za konačni obračun sa Tutsima za koje je neposredni povod bilo obaranje aviona u kome su poginuli Habijarimana i

predsednik Burundija (takođe Hutu) 6. aprila 1994. u prestonici Ruande Kigaliju.

Genocid u Ruandi dogodio se između 7. aprila i 15. jula 1994. i u njemu su naoružane Hutu milicije ubile između 500.000 i 662.000 pripadnika manjinske etničke grupe Tutsi,* kao i umerenih pripadnika grupa Hutu i Twa. (Guichaoua, 2020). Razmere i brutalnost genocida izazvali su šok širom sveta, ali nijedna država nije intervenisala da silom zaustavi ubistva. Većina žrtava ubijena je u vlastitim selima ili gradovima od strane svojih komšija i dojučerašnjih prijatelja. Hutu bande su tragale za žrtvama koje su se skrivale u crkvama i školskim zgradama, a milicije su ih ubijale mačetama i puškama. Seksualno nasilje je bilo rašireno, a procenjuje se da je tokom genocida silovano 250.000 do 500.000 žena. (Nowrojee, 1996)

Značajnu ulogu u podsticanju genocida u Ruandi imala je ruandska radio stanica Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTLM)* (kinyarwanda: Radiyo yigenga y'imisozi igihumbi) koja je emitovala od 8. jula 1993. do 31. jula 1994. i bila je de facto ogranak Hutu vlade. Stanica je dobila podršku od vladinog emitera Radio Ruande, koji mu je u početku dozvolio da emituje koristeći njihovu opremu. Važna je uloga Félicien Kabuge u osnivanju i finansiranju RTLM-a, kao i časopisa Kangura koji je javno definisao odbranu vlasti Hutua kao cilj RTLM-a.

Planiranje osnivanja ove stanice počelo je je 1992. od strane Hutu tvrdolinijaša, kao odgovor na sve više nestranački stav Radio Ruande i rastuću popularnost Radio Muhabure Ruanskog patriotskog fronta (RPF) pod kontrolom Tutsa. Stanica je kritikovala tekuće mirovne pregovore između RPF i predsednika Juvenala Habyarimane. Postala je popularna jer je nudila savremene muzičke sadržaje, za razliku od državnog radija, i brzo je stekla vernu publiku među mladim Ruandanima, koji su kasnije činili većinu Interahamwe milicije, paravojne formacije koja je izvršila najveći broj ubistava tokom genocida. RTLM je imao značajan uticaj budući da drugi izvori vesti (TV i novine) nisu bili dostupni zbog nedostatka resursa i visoke stope nepismenosti i nedostatka obrazovanja među građanima, a u uslovima visokog poverenja u medije. Broj žrtava genocida bio je veći u zonama

* Neke procene idu i do 800.000 ubijenih Tutsa, a u Ustavu Ruande iz 2003 godine se navodi cifra od milion žrtava.

* Francuski naziv stanice znači "Slobodni radio i televizija na hiljadu brda", a potiče od opisa Ruande kao "zemlje hiljadu brda".

dostupnosti RTLM dok su sela izvan zone prenosa RTLM-a iskusila nasilje koje se prelivalo iz sela u kojima su se slušali radio prenosi. Procenjuje se da je 10% nasilja u okviru genocida nad Tutsijima rezultat mrziteljskih radio emisija na RTLM. (Yanagiyawa-Drott, 2014) Medijska kampanja bila je toliko uticajna da neki veruju da se genocid ne bi ni dogodio bez nje (Kellow i Steeves 1998.)

Veoma slušana od strane opšte populacije, ova stanica je širila propagandu mržnje protiv Tutsija, umerenih Huta, Belgijanaca i pomoćnika misije Ujedinjenih nacija u Ruandi (UNAMIR). Prema mišljenju Međunarodnog suda za ratne zločine u Aruši i mnogih građana Ruande RTLM je odigrao ključnu ulogu u stvaranju atmosfere rasne neptrpeljivosti koja je omogućila da se dogodi genocid nad Tutsima u Ruandi. Radni dokument objavljen na Univerzitetu Harvard otkrio je da su RTLM prenosi bili važan deo procesa mobilizacije stanovništva i on je opisan kao "radio genocid", "smrt putem radija" i "soundtrack za genocid". (Wilson, 2017). Stanica je instrumentalizovala duboka neprijateljstva i predrasuda mnogih Huta manipulišući kulturnim i religijskim simbolima, koristeći retoriku mržnje uz sofisticiranu upotrebu humora i popularne zairske muzike, pri čemu su Tutsi nazivani "bubašvabama". (npr: "Vi [Tutsi] ste bubašvabe! Ubićemo vas!"). Nakon što je Habyarimanin privatni avion oboren 6. aprila 1994., RTLM se pridružio horu glasova koji okrivljuju Tutsije pobunjenike i počeo da poziva na "konačni rat" da bi se "istrebili" Tutsi. Tokom genocida, RTLM je delovao kao izvor propagande podstičući mržnju i nasilje protiv Tutsija, protiv Huta koji su bili za mirovni sporazum, protiv Huta koji su bili u braku sa Tutsima, zagovarajući uništenje svih Tutsija u Ruandi. Fraze poput "idite na posao" i "grobovi još nisu puni" čitali su radio di-džejevi tokom proleća 1994. godine. RTLM je emitovao imena i adrese pripadnika Tutsi manjine u zemlji i Hutua koji su saosećali s njima. Novine su pozvale građane, koji su često uz mačete nosili i tranzistore, da istrebe "žohare Tutsije". RTLM je izveštavao o najnovijim masakrima, poredama i političkim događajima na način koji je promovisao njihov anti-Tutsi program. Čak su i neki novinari učestvovali u ubistvima. Tokom samog genocida vojska SAD je izradila plan za ometanje emitovanja RTLM-a, ali ta akcija nikada nije preduzeta, zbog troškova operacije, međunarodnih sporazuma o emitovanju i američke posvećenosti slobodi govora. Kada je

vojska RPF-a predvođena Tutsima u julu preuzela kontrolu nad zemljom, RTLM je uzeo mobilnu opremu i pobjegao u Zair sa izbeglicama Hutua.

Istraživanje Scotta Strausa iz 2007. pokazalo da je samo 15% izvršilaca genocida navelo radio emisije kao ključni faktor uticaja, dok mnogi drugi naučnici kažu da su mediji odigrali ključnu ulogu u jačanju mržnje. Margret Jjuuko, vanredna profesorka na Fakultetu za novinarstvo i komunikacije Univerziteta Ruande ocenila je da je uloga medija u genocidu bila značajna i da je masakr u Ruandi imao poruku da svaka sloboda, bilo sloboda medija ili sloboda govora, mora doći sa društvenom odgovornošću. U razgovoru za Anadolu Agency, Paul Mbaraga, novinar veteran iz Ruande i direktor Radija Salus, rekao je da dok se državna propaganda širi kroz škole i druge vladine institucije, da su je radio emisije podigle na drugi nivo. "Emisije su odigrale ključnu ulogu u pripremama za genocid. Žalosno je da su novinari odstupili od kardinalnih principa objektivnosti i društvene odgovornosti i promovirali mržnju", rekao je. (Tasamba, 2021)

Međunarodni krivični sud za Ruandu, u Aruši, Tanzanija osudio je dvojicu ruandskih novinara na doživotni zatvor, a trećeg na 35 godina zatvora zbog njihove uloge u podsticanju genocida. Na doživotni zatvor osuđeni su Ferdinand Nahimana, jedan od osnivača RTLM i Hassan Ngeze, vlasnik i urednik ekstremističkih Hutu novina Kangura. Tribunal je radio emisije i novinske članke koji šire mržnju opisao kao zločine protiv čovječnosti. Prema rečima glavnog tužioca "Ovaj tribunal je postavio važan presedan koji kaže da ako mediji u današnje vreme iskoriste svoju moć da napadnu etničku ili rasnu grupu, moraće da se suoče s pravdom". (The Guardian, 2003)

Nakon genocida stanovnici, Ruande su se suočili s problemom postkonfliktne obnove i pomirenja. Efekti nasilja na građane bili su toliko ogromni da su traženi višestruki pristupi pomirenju i suživotu. Komisija za jedinstvo i pomirenje Ruande (NURC) osnovana je 1999. godine sa mandatom koordinacije i unapređenja pomirenja, jedinstva i tolerancije kao osnovnih preduslova za pravdu, mir i razvoj. Komisija je usvojila participativni pristup kako bi uključila sve stanovnike i zainteresovane strane u napore pomirenja. Komisija u suštini pruža platformu na kojoj građani Ruande mogu slobodno izraziti svoje stavove o tome šta ih je delilo u prošlosti i osmišljava strategije za ostvarivanje inicijativa vladinih organa,

civilnog društva, lokalnih organizacija. Dve značajne inicijative koje su osvojile globalno priznanje su Gacaca* i Ingando.*

Sposobnost radija da dosegne širu publiku u urbanim i udaljenim područjima, kao i ljubav Ruande prema radio dramama pokrenula je ideju korišćenja radija kao alata za izgradnju mira u Ruandi. Dramu kao oruđe izgradnje mira koristile su i različite nezavisne pozorišne grupe kao što su Mashirika i Indamutsa koje su producirale pozorišne predstave koje imaju za cilj da doprinesu procesu pomirenja u Ruandi. Serijska radio drama Musekeweya, pokazala je doslednost u procesu pomirenja i isceljivanja traume. Pokrenuta u maju 2005. godine, emituje se dva puta sedmično na Radiju Ruanda, na jeziku Kinyarwanda sa glavnim ciljem promovisanja pomirenja i izlečenja traume. Radio-serijalna drama glavna je komponenta medijske kampanje holandske nevladine organizacije (NVO) La Benevolencija – Ruanda čiji je deklarativni cilj stvaranje otpornosti civilnog stanovništva u regiji Velikih jezera na manipulacije i podsticanje na nasilje. Program pruža znanja o psihologiji kako deluje podsticanje, podržava proces društvenog ozdravljenja, pruža znanje o traumi, kako se nositi s njom i podržava pravdu (izveštaj radija Great Lakes Reconciliation, 2006.) Serijska radio-drama usvojila je pristup masovne komunikacije nazvan Entertainment-Education (EE) koji koristi strategiju ugrađivanja obrazovnih ili društvenih poruka u medijski format tako da dok se publika zabavlja, stiče znanje o obrazovnim pitanjima, stvara povoljne stavove, menja društvene norme i manifestno ponašanje na individualnom, kolektivnom ili društvenom nivou. (Tanganika, 2013)*

Takođe, International Alert Rwanda osmislila je radio dramu Shirimpumu (što znači oslobađanje umova i srca na Kinyarwandi) uz podršku USAID-a. Epizode se emituju svakog četvrtka na nacionalnoj radio

* Gacaca je tradicionalni pravosudni sistem Ruande koji je ponovo uspostavljen za rešavanje treće i četvrte kategorije osumnjičenih za genocid kao dopununa lokalnim sudovima i Međunarodni sud za Ruandu (ICTR) i kako bi ubrzao pravosudne postupke. Sudija sudi osumnjičenima na mestima gde su navodno počinili zločine, a pripadnici zajednice se ohrabruju da otvoreno svedoče. Osumnjičeni se takođe ohrabruju da govore istinu i traže oprost od zajednice i porodica kojima su naneli nepravdu.

* Ingando su posebni kampovi solidarnosti, posvećeni građanskom obrazovanju u cilju reintegracije bivših izbeglica, bivših boraca, omladine, srednjoškolaca, žena, lokalnih lidera i nastavnika. Na ovom forumu oni treba da se pomire sa svojom prošlošću, suoče se sa svojom istorijom i stvaraju zajedničku viziju ujedinjene i pomirene stanovnike Ruande.

* O konceptu drame, metodologiji i njenim efektima detaljnije u (Tanganika, 2013)

stanici Ruande od kraja 2020. godine i postavljaju se na YouTube stranicu International Alert-a. Svrha radio drame je da se pozabavi pogrešnim razumevanjem istorije Ruande, kao i činjenicom da su neki pokušali lažno prikazati istinu radi vlastite koristi. To čini tako što daje izveštaj o genocidu i događajima koji su ga okruživali, dok takođe definiše put napred za izlečenje i pomirenje. Posebno su mladi ljudi imali koristi od ove radio drame. Svaka epizoda je doručena na način koji je zanimljiv, edukativan i daje prostor za dijalog. Jedan od izazova sa kojima se mladi ljudi često suočavaju su različiti narativi o genocidu iz 1994. Između 3 i 5 miliona stanovnika Ruande sluša ovu dramu svake sedmice i ona ne utiče samo na mlade već i na ljude iz svih sfera života. Svaka epizoda poziva na dijalog oko izgradnje mira i rešavanja sukoba. Dijalog je efikasan pristup koji donosi isceljenje i pomirenje; na primer, neke porodice počinitelja su izrazile razumevanje za razloge zbog kojih su njihovi roditelji u zatvoru i promenili su stav prema članovima zajednice koji im se nisu svideli jer su mislili da su oni izmislili zatvaranje svojih roditelja. Dugotrajne patnja i osećaj nepravde mogu oštetiti društveno tkivo. Ako se ne reše, mogu dovesti do budućih sukoba. Pružanje prostora za diskusiju o osetljivim pitanjima može pomoći zajednicama da oprostite, ozdrave i mirno krenu napred. Mogu se poboljšati društvene veze koje povezuju ljude u zajednicama i povećati šanse za dugoročni mir. Povratne informacije o svakoj epizodi primljene putem poruka sa datog broja telefona i komentara na YouTube stranici International Alert-a, ukazuju na to da je radio drama odigrala važnu ulogu u edukaciji mladih ljudi o istoriji genocida nad Tutsima 1994., pomirenju i potrebi za mirom. To je takođe pomoglo u rešavanju kritičnih pitanja koja utiču na pomirenje. (International alert, 2022).

U godinama nakon genocida medijski pejzaž Ruande se dramatično promenio. Broj medijskih kuća je naglo porastao nakon genocida, zahvaljujući pomoći međunarodnih donatora, a mnogi lokalni novinari sada prolaze formalnu obuku na Školi za novinarstvo i komunikacije Nacionalnog univerziteta Ruande, koja je pokrenuta 1995. uz podršku UNESCO-a. Ustav Ruande garantuje slobodnu štampu uz nekoliko klauzula koje dozvoljavaju ograničenja. Na primer, novinari ne mogu promovisati ideologiju genocida ili podsticati etnički podele. Osnovana je i Komisija za medije Ruande 2013 godine, kao nezavisno regulatorno telo, radi zaštite slobode štampe i

novinara, ali i sa zadatkom da reguliše svakodnevno funkcionisanje medija i ponašanje novinara, uključujući promociju profesionalne i etičke prakse.

Danas novinari u Ruandi, pored tradicionalnih uloga poput informisanja i obrazovanja javnosti, shvataju i svoju jedinstvenu ulogu u promovisanju jedinstva i pomirenja, redovno praktikujući konstruktivne novinarske tehnike, kao što su novinarstvo rešenja i restorativni narativ, koji uključuju izveštavanje o pričama koje potiču nadu, ozdravljenje i otpornost, i čvrsto veruju da je ovaj stil izveštavanja doprineo rekonstrukciji zemlje nakon genocida. Jedan od, za potrebe istraživanja intervjuisanih, novinara navodi "Ljudi su živeli s mržnjom, ljudi žele da se osvete, ljudi žele da ubijaju, pa nam je trebala nova poruka. Poruka koju su čuli [tokom genocida] bila je da ubiju – „hej, ubijte ove momke! Ubijte ove momke! Ubijte ovog!" Dakle, nakon [genocida]... sve se promenilo i radio se vratio i govorio je „hej, ne možeš nikoga ubiti. Ubijanje je loše. Hej, moraš podržati žrtve." Mislim da su sve te radio emisije mnogo pomogle u pomirenju u Ruandi da se danas donese mir." (McIntyre and Sobel, 2018:14). Nakon genocida Ruanda je doživela ogroman društveni i ekonomski rast*, ima najveću stopu upisa u osnovnu školu u Africi, veći procenat žena u parlamentu (64 procenta) od bilo koje zemlje na svetu i rastuću stopu bruto domaćeg proizvoda, dok je pismenost je porasla za više od 20 %. (McIntyre and Sobel, 2018).

4. ZAKLJUČNA NAPOMENA

Uprkos sve većoj dostupnosti i uticaju Interneta i društvenih mreža, u današnjem svetu klasični štampari, a naročito elektronski mediji imaju veliki uticaj na gađane, ako ne u smislu toga šta da misle, onda svakako o čemu (treba da) misle, odnosno u postavljanju agende (agenda setting) i uokviravanju (framing) najvažnijih društvenih tema i problema. U globalnom kapitalističkom neoliberalnom poretku procesi koncentracije i centralizacije kapitala su pogodili i medijsku sferu tako da su najveći i najuticajniji svetski mediji postali zapravo kompanije/korporacije koji sve više deluju po tržišnim/korporativnim principima i sve su više instrument politički i ekonomski moćnih i uticajnih društvenih grupa (i pojedinaca) i

* Istini za volju ekonomski napredak nije bio praćen i političkom demokratizacijom. (Muhumza, 2019)

njihovih interesa, a sve su manje "četvrta vlast", odnosno glas naroda i kritika vlasti i postojećeg poretka i njegovih institucija. Funkcionišući u ovom svojevrsnom paralelogramu društvenih sila, oni mogu biti značajn faktor, odnosno katalizator društvenih kriza i konflikata, kako u smislu njihovog iniciranja, stvaranja, silovitosti manifestacije i obima njihovih posledica, tako i u smislu njihovog sprečavanja, ublažavanja i/ili izbegavanja, odnosno saniranja i prevazilaženja nasleđa nasilnih društvenih konflikata.

Merenje uticaja medijskih sadržaja na stavove i ponašanja ljudi predmet je brojnih teorijskih pristupa i metodološki veoma teško i kompleksno pitanje. Uticaj nedija na stavove i ponašanja ljudi uglavnom izmiče svim eventualnim pokušajima precizne kvantifikacije. Međim, nesumnjivo je da su u kontekstu opšte društvene klime i odnosa snaga, moći, interesa i ideologija relevantnih aktera, mediji bili faktor koji je značajno doprineo izbijanju krvavih sukoba i na prostorima bivše Jugoslavije i u Ruandi. Mogu se uočiti značajne sličnosti u obrascima medijskog delovanja u latentnoj fazi sukoba, uprkos ogromnim kulturološkim razlikama ovih društava. Ipak, za razliku od Ruande, mediji u bivšim jugoslovenskim republikama nisu direktno i nedvosmisleno pozivali na genocid, ali su temeljito pripremili teren i stvarali društvenu klimu u kojoj su sukobi posteli ne samo mogući već praktično i neizbežni. Verovatno je to, uz nedostatak političke volje i vizije vladajućih elita i međunarodne zajednice, razlog zbog koga u Srbiji niko od novinara i urednika nije pozvan na odgovornost nakon završetka ratova zbog podsticanja na rat i mržnju.* Takođe, nije sprovedena lustracija* i zbog svega toga nije došlo do radikalnog diskontinuiteta u medijskom prikazivanju "onih drugih", kao i uzroka sukoba, odgovornosti, nasilnika i žrtava. Govor mržnje je ostao i opstao, sa manjim ili većim intenzitetom, u mejnstrim medijima tri decenije nakon završetka sukoba.

* Niko osim lidera ultranacionalističke Srpske radikalne stranke (SRS) iz Beograda, Vojislava Šešelja, nije krivično odgovarao, a on je pred Haškim tribunalom osuđen na 10 godina zatvora zbog širenja ratnohuškačkog govora mržnje protiv Hrvata iz Vojvodine (Gruhonjić, 2023)

* Tako je npr. Milorad Vučelić koji je bio generalni direktor RTV Vojvodina (1991-1992) i Radio televizije Srbije (1992-1995), odakle je smenjen zbog protivljenja potpisivanju Dejtonskog sporazuma, 2017 godine imenovan za glavnog i odgovornog urednika Večernjih novosi, tiražnog beogradskog dnevnog lista, izrazito nacionalističke i proputinovske orijentacije. Vlasnik medijske imperije Pink, Željko Mitrović bio je blizak saradnik Mirjane Marković, supruge Slobodana Miloševića.

Ratne rane i ožiljci nisu sanirani, a socijalna distanca etničkih zajednica na prostorima bivše Jugoslavije je i dalje visoka.

S druge strane, u Ruandi je nakon završetka sukoba i procesuiranja odgovornih medijskih poslenika govor mržnje potpuno nestao iz medija. Osim toga, značajno je iskorišćen medijski potencijal nakon sukoba, a u pravcu pomirenja i stvaranja uslova za suživot etničkih zajednica, dok su u republikama na prostoru bivše Jugoslavije ove mogućnosti ostale neiskorišćene. Odgovornost za to nije samo na na stani novinara, već isto tako in na strani političkih elita koji određuju pravac kretanja društva, ideološke i vrednosne okvire, ali i normativni okvir i ekonomski ambijent i tehničke uslove u kojima funkcionišu masovni mediji. U tom smislu neka konstruktivna uloga medija u procesu nacionalnog pomirenja na bivšim jugoslovenskim prostorima biće moguća tek kada se promene nosioci vlasti i vladajuće nacionalne i nacionalističke ideologije. Nema sumnje da bez suočavanja sa prošlošću i nacionalnog pomirenja nema oslobađanja od teškog balasta istorijskog nasleđe ni perspektive napretka država/društava na postjugoslovenskim prostorima.

LITERATURA

1. Bosnić Đurić, A., 2023. "Nastojanja nezavisnih medija i kulturnih institucija da prevazilaze narrative mržnje u javnoj sferi regiona", u *Perspektive – političke analize i komentari Jugoistočna Evropa*, br. 10 Sarajevo: Heinrich Böll Stiftung, dostupno na <https://ba.boell.org/bhs/2023/07/11/suocavanje-sa-prosloscu-na-postjugoslovenskim-prostorima>
2. Diković, J., 2021. "Jaćimović za Danas: Tragično je što policija čuva mural ratnom zločincu", *Danas*, 09.11.2021, dostupno na <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/jacimovic-za-danas-tragicno-je-sto-policija-cuva-mural-ratnom-zlocincu/>
3. Dombrowski, Stefan C.; Gischlar, Karen L.; Mrazik, Martin; Greer, Fred W., 2011. "Feral Children". In Dombrowski, Stefan C.; Gischlar, Karen L.; Mrazik, Martin (eds.). *Assessing and Treating Low Incidence/High Severity Psychological Disorders of Childhood*. New York, NY: Springer. pp. 81–93
4. Duško, M. Marijan, Š., Nedžad K., 2008.. *Rječnik kriminalistike, Strukovna udruga kriminalista*, Zagreb.
5. Đelmo, Z., Selimić, M., 2012. *Zaštita prava građana pred državnim organima uprave u Bosni i Hercegovini*. Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru: „Revija za pravo i ekonomiju”, broj 1.
6. Gidens, E., 2003. *Sociologija*, Beograd:Ekonomski fakultet
7. *Glas Srpske*, 2010. ""Balkan na začelju u Evropi", dostupno na <https://www.glassrpske.com/lat/drustvo/biznis/balkan-na-zacelju-u-evropi/41475>
8. Gruhonjić, D., 2023. "Uloga regionalnih medija: Od ratnih stradanja do revizionizma i poricanja ", u *Perspektive – političke analize i komentari Jugoistočna Evropa*, br. 10 Sarajevo:Heinrich Böll Stiftung, dostupno na <https://ba.boell.org/bhs/2023/07/11/suocavanje-sa-prosloscu-na-postjugoslovenskim-prostorima>
9. Guichaoua, A., 2020. "Counting the Rwandan Victims of War and Genocide: Concluding Reflections". *Journal of Genocide Research*. 22 (1): 125–141
10. International alert, 2022. " Relieving minds and hearts in Rwanda through radio", dostupno na <https://www.international->

- alert.org/stories/relieving-minds-and-hearts-in-rwanda/ pristup
21.08.2023.
11. Kandić, N., 1990. Analiza sadržaja stavova o Kosovu u listu Politika, u: Kosovski čvor: drešiti ili seći? Izveštaj Nezavisne komisije, Beograd:Hronos.
 12. Kellow, C. L., and Steeves, H., L., 1998. "The Role of Radio in the Rwandan Genocide." *Journal of Communication* 48 (3), 107–128
 13. Kešetović, Ž., Korajlić, N., Toth, I., 2013. Krizni menadžment, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije,, Veleučinište , Velika Gorica, Sarajevo, Velika Grica .
 14. Korajlić N., Muharremi, D., Selimić, M., Kozarev, A., Trnčić, L., Ademaj, X., Sahadžić, N., 2023. Intuitivno kreativna kriminalistika. Visoka škola "Logos centar", Mostar
 15. Korajlić N., Selimić, M., 2015. Kriminalistička taktika. Visoka škola "CEPS - Centar za poslovne studije". Kiseljak,
 16. Korajlić N., Šuperina M., Selimić, M., 2020. Uvod u kriminalistiku na znanstvenim temeljima suprotstavljanja kriminalitetu. Visoka škola "CEPS - Centar za poslovne studije" Kiseljak
 17. Kostić, B., 1994. Zločin magične kutije, *Horizonti*, broj 2, Novi Sad
 18. Kostić, B., 2012. Održivi menadžment medija u društvenim konfliktima i krizama, doktorska disertacija, Beograd:Fakultet bezbednosti
 19. Krstić, I., 2020. Izveštaj o upotrebi govora mržnje u medijima Srbiji, Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.
 20. Marković, B., 2018. "Konstrukcionizam kao medijska paradigma", *CM : Communication and Media* XIII (42), str. 133–156
 21. McIntyre, K., and Sobel, M., 2018. "Reconstructing Rwanda", *Journalism Studies*, Vol. 19, Iss. 14, pp. 2126 - 2147.
 22. Melvern, L., 2004. *Conspiracy to Murder: The Rwandan Genocide*. London and New York: Verso.
 23. Muhumza, R., 2019."25 years sfter genocide, Rwanda`s Kagame is praised, feared", AP, dostupno na <https://apnews.com/general-news-a97d40a146284383a717aa2ec42eb39b>
 24. Nowrojee, B., 1996. *Shattered Lives: Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath*. New York: Human Rights Watch.

25. Obrenović, R., 2017. "Vlast izvodi zločince na veliku pozornicu", Aljazeera, <https://balkans.aljazeera.net teme/2017/1/26/vlast-izvodi-zlocince-na-veliku-pozornicu>
26. Price, M. E. and Stremlau, N., 2012. "Media and Transitional Justice: Toward a Systematic Approach". *International Journal of Communication*. 6: 1077-1099.
27. Radojković, M. i Miletić, M., 2005. *Komuniciranje, mediji, društvo*, Beograd:Stylos
28. Radović, B., Kratak numerički osvrt na problem izbeglištva tokom jugoslovenskih ratova (1991-1995), izvor: <http://www.ian.org.rs/publikacije/posleratnezajednice/knjiga/05Kratak%20osvrt.pdf>
29. Redakcija Pobjede, 2020. "DPS: Žalosno je da se uločincu Šešelju daje prostor u medijima", dostupno na <https://www.pobjeda.me/clanak/dps-zalosno-da-se-zlocincu-seselju-daje-prostor-u-medijima>
30. Skopljanac Bruner, N., Hodžić, A., Krištofi, B., 1999. *Mediji i rat*, Beograd: Argument
31. Slapšak, S., 1990. Rubrika 'Odjeci i reagovanja' u listu Politika, 1.1.-1.7. 1990: analiza priloga o Kosovu, u: *Kosovski čvor: drešiti ili seći? Izveštaj Nezavisne komisije*, Beograd:Hronos.
32. Šmidling, T., 2023. "Suočavanje sa prošlošću na postjugoslovenskim prostorima", *Perspektive – političke analize i komentari Jugoistočna Evropa*, br. 10 Sarajevo:Heinrich Böll Stiftung, dostupno na <https://ba.boell.org/bhs/2023/07/11/suocavanje-sa-prosloscu-na-postjugoslovenskim-prostorima>
33. Šušnjić, Đ., 2007. *Dijalog i tolerancija*. Beograd:Čigoja štampa
34. Tanganika, F., 2013. "The role of "Musekweya", an entertainment-education radio soap opera in the promotion of reconciliation in Rwanda", *Rwandan Journal of Education* Volume 1 Issue 2,
35. Tasamba, J., 2021. "Experts reflects the role of media in Rwandan genocide on its aniversary", AA, dostupno na [Experts reflect role of media in Rwandan genocide on its anniversary \(aa.com.tr\)](https://www.aa.com.tr)
36. The Guardian, 2003."Journalists jailed for inciting Rwandan genocide",<https://www.theguardian.com/media/2003/dec/04/pressandpublishing.radio>, pristup 23. 08.2023

37. Todorović, M. , 1973. Signalism, Beograd: N/A
38. Tompson, M., 1995. Proizvodnja rata. Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, Beograd; Medija centar/B 92.
39. Vudvord, S., 1997. Balkanska tragedija. Haos i raspad Hladnog rata, Beograd: Filip Višnjić.
40. Wilson, R., A., 2017. Incitement on Trial: Prosecuting International Speech Crimes. Cambridge University Press.
41. Yanagiyawa-Drott, D., 2014. "Propaganda and Conflict: Evidence from the Rwandan Genocide", The Quarterly of Economics, 129 (4). pp 1947.1994.
42. Zakošek, N., 1998. „Ekstremizam kao normalnost“, Erasmus, Zagreb.
43. Zonaneodgovornosti. (N/A). "Srebrenica u javnom diskurstu Srbije". <https://zonaneodgovornosti.net/digitalne-kolekcije/srebrenica-u-javnom-diskursu-srbije/>